

Валянцін Тарас

...стары, вучуся глядзець наоў,
сьвету дзіўлюся і ўдзень, і ўночы...

Крыж пакаяньня

Новыя разьдзелы з кнігі «На высьпе ўспамінаў»

Ад аўтара: Напэўна, большасьць чытачоў «Дзеяслова» не знаёмыя з маёй кнігай «На высьпе ўспамінаў», якая выйшла ў 2004 годзе ў выдавецтве «Беларускі кнігазбор». Наклад кнігі быў невялічкі, 300 асобнікаў, у дзяржаўных кніжных крамах яна не прадавалася, толькі «Акадэмкніга» ўзяла ў мяне на камісійны продаж асобнікаў 50 ці 60, астатнія я раздарыў сябрам, знаёмым, чытачам на розных літаратурных імпрэзах. Таму, відаць, ня лішнім будзе паўтарыць для тых, хто кнігу ня ведае, тое, што я сказаў у сваёй прадмоўцы да яе, у «Жменьцы папяродніх слоў»: «...гэта не традыцыйныя мемуары, тут няма падрабязнай хронікі майго жыцьця, што было б занудствам, няма строгай храналогіі і пасьлядоўнасьці расповяду. Я блукаў па высьпе свайго былога, не выбіраючы загадзя сьцежак, спыняючыся дзе надоўга, дзе на хвіліну, там, куды мяне ў той ці іншы дзень, па сваёй прыхамаці,

прыводзіла памяць і надыктоўвала калі цэлае апавяданьне, калі кароткую замалёўку, калі нешта накшталт эсэ.» Гэткім жа чынам працягваю падарожжа па сваёй «Высьпе».

I.

У Менску, у Траецкім прадмесьці, над Сьвіслаччу, на невялічкай паўвысьпе, да якой вядзе спуск з вуліцы Багдановіча па вуліцы Старажоўскай, стаіць помнік беларускім хлопцам – жаўнерам савецкага войска, што загінулі ў 80-я гады мінулага стагоддзя на афганскай вайне. Мне падабаецца гэты помнік – строгі, сьціплы, у выглядзе стромкай белае каплічкі. На франтоне выкладзены каменнымі літарамі, стараславянскай вязьзю, надпіс: ГОСПАДЗЕ, МЫ ДЗЕЦІ ТВАЕ. Вакол каплічкі застыглі ў вечным смутку адлітыя з чорнага металу постаці жаўнерскіх маці... Харошы помнік, не стандартны. Менчукі палюбілі яго: у выходныя і святачныя дні на паўвысьпе шматлюдна нават узімку, апошнім часам маладажоны прыязджаюць сюды сфатаграфаваньня на памяць пасля шлюбнай цырымоніі ў ЗАГСе, што яшчэ нядаўна можна было ўбачыць адно на плошчы Перамогі, каля Вечнага агню. Відаць, помнік-каплічка пачаў вабіць людзей больш, чым афіцыйны антураж плошчы Перамогі. А мне асабіста гэты помнік гаворыць болей, чым усім тым, хто прыходзіць на яго паглядзець: для мяне ён маўклівае і адначасова красамоўнае завершаньне адной прынцыповай спрэчкі, што разгарэлася чатырнаццаць гадоў таму, у 1993 годзе, паміж мною і ўдзельнікам афганскай вайны генералам Мікалаем Чаргінцом, тым самым, які, акрамя таго што генерал, яшчэ і пісьменьнік.

Спрачаліся мы аб кнізе Сьвятланы Алексіевіч «Цынкавыя хлопчыкі».

Дзіўна, але ў мяне адчуваньне такое, быццам тая спрэчка адбылася ўчора, і я працягваю яе, нібы не было чатырнаццацігадовай паўзы, нібы нявыказаныя словы нарадзіліся толькі што. Аднак трэба памятаць пра маладых людзей, якія ў 1993 годзе былі малодшымі школьнікамі і «Цынкавых хлопчыкаў» не прачыталі, нічога пра гэтую кнігу ня ведаюць, хіба што нешта чулі. Таму неабходна хоць зь большага распавесці ім, што гэта за кніга. Ды і ўсім астатнім нялішне аб ёй напамінаць.

«Цынкавыя хлопчыкі» — дакументальны расповяд пра вайну ў Афганістане, якую прыканцы сьнежня 1979 году распачаў Савецкі Саюз і вёў цэлых дзесяць гадоў. Пра вайну, на якой склалі свае галовы сотні беларускіх юнакоў, чые целы вярнуліся на радзіму ў запаянай цынкавай труне, і маці не маглі ўбачыць мёртвых сваіх сыноў, прыпасьці да іхніх грудзей у горкія хвіліны пахаваньня, бо ўскрываць запаяную труну было забаронена. Расповяд вядзецца вуснамі маці «цынкавых хлопчыкаў», вуснамі іхніх сяброў і службоўцаў, усіх тых, хто блізка ведаў палеглых. Пісьменьніца нічога не выдумляла, хоць у кнізе, вядома, ёсьць і мастацкія кампаненты, мастацкія прыёмы. А як жа інакш? Дакументальны літаратурны твор ня можа быць літаральным сухім пратаколам апытаньня тых, чые адказы кладуцца ў выснову пісьменьніцкага аповеду, ён патрабуе абагульненьняў, мастацкага мысьленьня, мастацкай кампазіцыі. Але менавіта гэтага і не даравалі Алексіевіч – адмаўленьня ад пратакольнай фатаграфіі. А перадусім не даравалі, што пісьменьніца дае свае ацэнкі ўчынкам герояў кнігі, імкнецца зразумець іхнюю псіхалогію ў кантэксьце псіхалогіі часу, што выпаў на іхнюю долю, зразумець характар афганскай вайны. І калі «Цынкавыя хлопчыкі» былі апублікаваныя, некалькі жанчын, маці герояў аповеду, абвінавацілі пісьменьніцу ў скажэньні іхняга расповяду пра сыноў, абураліся, што яна паказала іх не такімі, якімі, на думку гэтых жанчын, трэба было паказаць: прычасанымі, у парадных мундзірах, з адрэтушаванымі тварамі, як на фотаздымках для стэнду «Баявая

слава» ці для школьнага музею. Вядома, жанчыны літаральна так сваіх прэтэнзіяў не выказвалі, але, самі таго не ўсьведамляючы, жадалі менавіта гэтага: «Зрабіце нам прыгожа!» А тут аніякай рэтушы, аніякага ўпрыгожвання! І жанчыны тыя падалі на пісьменьніцу ў суд. За паклёп на іхніх сыноў, за дэгенерацыю вобразаў ваяроў-інтэрнацыяналістаў!

Я быў адным з тых, хто выступіў у абарону «Цынкавых хлопчыкаў», у падтрымку пісьменьніцкай і грамадзянскай пазіцыі Алексіевіч. Напісаў ліст у рэдакцыю газеты «Фемида» (адно з першых у постсавецкай Беларусі незалежных выданняў). Ня памятаю, калі гэты мой ліст быў надрукаваны, недзе ў студзені 1993 году. У лютым калектыўны ліст у абарону пісьменьніцы надрукавала газета «Знамя юности», яго падпісалі пісьменьнікі-ўдзельнікі Вялікай Айчыннай вайны: Мікола Аўрамчык, Янка Брыль, Васіль Быкаў, Аляксандр Дракахруст, Навум Кісьлік. Апошнім, па алфавіце, стаяў і мой подпіс. А ў пачатку вясны таго ж 1993 году я даў разгорнуты бой за «Цынкавых хлопчыкаў» на старонках штотыднёвіка «Літаратура і Мастацтва» ў вялікім артыкуле «Падманутае пакаленьне». На гэты артыкул і абрынуўся генерал-пісьменьнік Мікалай Іванавіч Чаргінец. На жаль, з прычыны майго нядбайнага стаўленьня да ўласных газетных публікацыяў, нумар «ЛіМа» з тым маім артыкулам у мяне не захаваўся, а вось нумар газеты «Советская Белоруссия» за 18 траўня 1993 году з артыкулам Чаргінца «Цынкавыя сердца, или Несколько штрихов-пояснений к окополитературному скандалу» адшукаўся ў маім архіве. Аднак перад тым як прывесць рэакцыю Чаргінца на галоўны змест майго артыкулу, трэба яго згадаць. Тэкстуальна аднавіць яго па памяці не выпадае, гэта ня вершы, але сэнс памятаю добра. Я ставіў пытаньне: хто яны, «цынкавыя хлопчыкі»? Прыклад самаахвярнага служэньня вялікай справядлівай справе, ці трагічнае падманутае пакаленьне, чыёй мужнасьцю, адвагай, верай у ідэялы сацыялізму, адданасьцю савецкай Радзіме злоўжывалі тыя, хто разьвязаў афганскую вайну? І ці была яна справядлівай? Я стаяў на тым, што яна была злачыннай, імперскай, каланіяльнай, і гэты ейны характар адлюстраваны і ў кнізе Алексіевіч, на старонках якой паўстаюць перад намі ня толькі «цынкавыя хлопчыкі», якія самі нічога сказаць ня могуць, але і тыя, хто ацалеў у агні Афгану, хто зразумеў, ува што яго ўцягнулі, і жажнуўся, зірнуўшы на сябе самога вачыма свайго сумленьня. І тыя, хто нічога не зразумеў і шукае апраўданьня толькі сваёй крыві, ня думаючы аб пралітай ім чужой. А яшчэ я падкрэсьліваў, што недапушчальна, кашчунна параўноўваць афганскую вайну з Вялікай Айчыннай, праводзіць паралель паміж савецкімі жаўнерамі гэтых дзвюх войнаў. Таму што на Вялікай Айчыннай савецкі жаўнер бараніў і вызваляў ад нямецка-фашыстоўскіх акупантаў сваю родную зямлю, а ў Афганістане сам быў акупантам. Гэтыя мае словы асабліва востра закранулі «афганца» Чаргінца, і, адказваючы мне на старонках «Советской Белоруссии», ён намаляваў такую ідылічную карцінку: «...когда оккупанты, «фашисты», согласно выражениям Тараса, уходили, на улицы Кабула вышло почти все население, чтобы с цветами проводить шурави. Сами афганцы свидетельствуют и население с благодарностью и грустью вспоминает о тех временах, когда в их стране находилась Советская Армия.» У гэтым тэксьце Чаргінца ёсьць толькі адна маленечкая хлусьня: наконт фашыстаў. Нідзе і ніколі не абзываў я савецкіх жаўнераў фашыстамі. Што да астатняга, то ў мяне не было і няма сумневу ў тым, што насельніцтва Кабулу праводзіла шураві, то бок расейцаў, з кветкамі. Тут Чаргінец ня маніць, хоць, думаю, перабольшвае, калі кажа пра «амаль усё насельніцтва». Бо адкуль узяліся велізарныя натоўпы народу, якія праз кароткі час пасля зыходу шураві з Афганістану, зларадна ўлюлюкалі на цэнтральнай плошчы таго ж Кабулу, калі талібы вешалі на ёй апошняга прасавецкага прэзідэнта Афганістану, злашчаснага Наджыбулу?

Гаворачы пра натоўпы, якія з захапленьнем сустракаюць, а потым з сумам

праводзяць іншаземнае войска, трэба быць абачлівым, памятаючы, што ў кожнай краіне, у якую ўрываюцца акупанты, пэўная частка насельніцтва, часам нямалая, пачынае супрацоўнічаць з імі, зводзіць пры іхняй дапамозе свае рахункі з «роднай уладай». Так было некалі і ў нас у Беларусі. Нямецкая хроніка зафіксавала ў чэрвені-ліпені 1941 году, як частка насельніцтва нашых гарадоў і вёсак сустракала гітлераўскае войска хлебам-солью на вышываных рушніках. А неўзабаве ўспыхнулі ў беларускіх лясах партызанскія кастры. І палалі тры гады, пакуль апошні акупант не пакінуў Беларусь. Ды што там далёкія прыклады! Чатыры гады таму, у 2003-м, калі войскі ЗША ўвайшлі ў Ірак, мы бачылі на экранях тэлевізараў, як натоўпы іракаў радасна вітаюць іншаземных жаўнераў, дзякуюць за вызваленне ад жорсткай садамаўскай дыктатуры, скардваюць з пастаментаў статуі Садама Хусейна, топчуць нагамі і спальваюць ягоныя партрэты. Што адбылося ў Іраку далей і адбываецца па сённяшні дзень, мы таксама бачым у тэлевізійны рэпартажах з Багдаду. Аказваецца, зусім ня ўсе іракацы, як гэта ні дзіўна, прагнуць дэмакратыі і свабоды, аказваецца, у сотняў, тысячаў зусім іншыя каштоўнасці, заснаваныя на бязьмежна далёкіх ад каштоўнасцяў Захаду тысячагадовых традыцыях: і рэлігійных, і палітычных, і пабытовых. І ў імя гэтых сваіх каштоўнасцяў яны ўзяліся за зброю. Сёння ўжо усім ясна, што амерыканцы ўшчаміліся ў Іраку надоўга, што адзінае, чаго яны пакуль што дамагліся — гэта пакаранне сьмерцю Садама Хусейна, здзейсненае рукамі іхніх ірацкіх прыхільнікаў, людзей, дарэчы, ня менш за Садама жорсткіх і брутальных. Ясна таксама і тое, што застаецца вялікім пытаннем, ці ўдасца амерыканцам да свайго сыходу з Іраку прывіць яму вакцыну дэмакратыі, на што яны ўсё яшчэ спадзяюцца. Думаю, хоць вельмі хацеў бы памыліцца, што няўдасца, што яны пакінуць пасля сябе не заміраную, дэмакратызаваную краіну, а ахопленую полымем грамадзянскай вайны, як гэта здарылася з Афганістам пасля сыходу савецкага войска, жаўнераў якога, што засьведчыў генерал-пісьменьнік Мікалай Чаргінец, «амаль усё насельніцтва Кабулу праводзіла з кветкамі...

Прыклад Іраку лішні раз пераконвае мяне, што ў спрэчцы з генерал-пісьменьнікам Чаргінцом праўда была на маім баку. Сённяшні Ірак дае той жа ўрок, што і Афганістан: не хадзі ў чужы кляштар са сваім уставам, не спрабуй гвалтам перакантаваць чужы лад жыцця на свой капыл. А яшчэ больш пераконвае мяне ў слушнасьці маёй пазіцыі той помнік «цынкавым хлопчыкам» у Траецкім прадмесьці. Ніякой савецкай сімвалікі! Белая стромкая каплічка над Сьвіслаччу, помнік-храм, на макуцы якога — крыж. Сімвал пакаяння ў граху, хай нявольным, справакаваным нячыстай сілай у абліччы капээсэаўскага палітбюро, ды ўсё ж граху саўдзелу ў злачынстве...

II. Нельга маліцца за цара-ірада

Тэма пакаяння яшчэ адна пякуючая іскра прысаку, які пакінулі на вогнішчы нашай нядаўняй найноўшай гісторыі. Іскра гэтая абудзіла, разьвярэдзіла ўва мне ўспамін, таксама звязаны з тэмай «цынкавых хлопчыкаў», але ня толькі. 8 кастрычніка 1994 году ў сталіцы Малдовы Кішыневе адкрылася міжнародная рэлігійная канферэнцыя, прысьвечаная набліжэньню дзвюхтысячных угодкаў з дня нараджэньня Ісуса Хрыста. Канферэнцыя была ня толькі міжнародная, але і міжканфесійная: у ёй прымалі ўдзел прадстаўнікі ўсіх хрысьціянскіх канфесіяў у асобе царкоўных іерархаў, рэлігійных філосафаў, багасловаў, простых сьвятароў з многіх краінаў Заходняй і Усходняй Еўропы, краінаў Балтыі, Амерыкі і Канады. Як ні дзіўна, прымаў удзел у той канферэнцыі і я. Сёння і самому ня верыцца, бо які з мяне рэлігійны дзеяч?! А запрасіў мяне на тую канферэнцыю слынны малдаўскі пісьменьнік Іён Друцэ, аўтар шырока вядомых у свой час

раманаў «Цяжар нашай дабрыні», «Белая царква», выдатных п'ес «Каса марэ», «Птушкі нашай маладосьці», «Сьвятая сьвятых». Недзе напрыканцы 70-х гадоў мінулага стагоддзя ў Менску, у Купалаўскім тэатры з вялікім посьпехам ішла ягоная п'еса «Стракатая карова са званочкам на шыі». Гэта была вельмі чалавечная, мудрая рэч, напісаная зусім не па канонах сацыялістычнага рэалізму, як, зрэшты, амаль усё напісанае Друцэ. Пазнаёміў мяне з ім некалі, здаецца, у тыя ж 70-я гады, Алесь Адамовіч. Яны былі блізкія сябры, і тое, што пазнаміў нас Алесь, стала зарукай і майго сяброўства з Ёнам. Нездарма кажуць, што сябры нашых сяброў таксама і нашыя. Аднак на канферэнцыю я быў запрошаны ня толькі ў прыватным парадку, тэлефонным званком Ёны Панцялеевіча, прыйшло і афіцыйнае запрашэньне, за двума подпісамі: Андрэй Сангелі, прэм'ер-міністр Рэспублікі Малдова, Ён Друцэ, старшыня Аргкамітэту, акадэмік.

Трэба патлумачыць, чаму афіцыйныя запрашэньні на канферэнцыю падпісаліся не адно старшынём Аргкамітэту, але і кіраўніком ураду Малдовы. У той час незалежнай Малдове, як і іншым дзяржавам, што ўтварыліся на руінах Савецкага Саюзу, было толькі тры гады, яшчэ яна нетрывала стаяла на нагах, да таго ж ворагі ейнай незалежнасьці падставілі ёй і брутальную падножку: у Прыднястроўі быў узняты ўзброены мяцеж прарасейскіх, камуна-імперскіх сілаў, у выніку чаго гэты рэгіён адкалоўся ад Малдовы, абвясціў сябе самастойнай Прыдняпроўскай малдаўскай рэспублікай (яна існуе па сёньняшні дзень, дзякуючы падрымы з боку; Расіі, хоць афіцыйна ёю не прызнаная). У гэтых варунках канферэнцыя была вельмі важнай для Малдовы акцыяй самасьцьвярджэньня на сусьветнай арэне, таму і праводзілася пад патранатам ураду, пад патранатам і тагачаснага прэзідэнта Малдовы Мірчы Сьнегура. Востра актуальнай для таго часу (як, зрэшты, і цяпер) была тэма канферэнцыі: «апостал Павел і пагроза самазьнішчэньня». Вядома, ня толькі Малдовы гэта тычылася, мелася на ўвазе ўсё чалавецтва, усе ягоньня праблемы, перадусім духоўныя.

Але што я ведаў пра Апостала Паўла? Амаль нічога. Толькі тое, што спачатку ён быў ворагам хрысьціянства, адным з тых, хто жорстка перасьледаваў хрысьціянаў і зваўся ў той час Саўлам, а ў Ісуса Хрыста паверыў, калі Ісус падаў яму свой голас з неба: «Саўл, Саўл, чаму ты перасьледуеш мяне?» Але і гэта я ведаў з пераказу Евангелья маёй бабуляй Гэляй, і памятаў той пераказ цьмяна, бо чуў яго даўным-даўно, у даваенным маім дзяцінстве. Каб не адчуваць сябе на канферэнцыі поўным прафанам, пагартаў перад дарогай Новы Запавет, даўно падораны мне адным з маіх знаёмых, ды ўсё яшчэ мною не прачытаны. Прабег «па дыяганалі» разьдзел Дзеяньні Сьвятых Апосталаў, аднак разумеў, што гэткага, збольшага, знаёмства з тэкстам Дзеяньняў замала, каб прыняць удзел у дыскусіі, сказаць пра апостала Паўла нешта сваё. Я і не зьбіраўся выступаць, ехаў дзеля таго, каб пабачыцца з Друцэ, паглядзець на Кішынёў, дзе ніколі ня быў, наогул у Малдове ніколі ня быў. Пра канферэнцыю думалася, што наўрад ці яна будзе надта адрозьнівацца ад тых форумнаў, на якіх я наседзеўся за гады свайго журналістскага і літаратарскага жыцьця. Хіба што тэма для мяне нязвыклая. Ня думаў, што амаль усё на гэтай канферэнцыі будзе для мяне нязвыклым, нечаканым.

Нечаканасьці пачаліся з моманту прыезду. Як толькі выйшаў з вагону на перон, пачуў абвестку вакзальнага радыёвузла: «Спадар Валянцін Тарас з Менску! На прывакзальнай плошчы вас чакае машына.» Назвалі нумар машыны, але я прапусьціў яго міма вушэй, бо ад нечаканасьці ня ўцяміў, што абвестка тычыцца маёй персоны. Радыё паўтарыла абвестку яшчэ два разы, і да мяне дайшло, што гэта мяне чакае на прывакзальнай плошчы машына. Яна аказалася чорным лімузінам замежнай маркі (здаецца, гэта быў «мерседэс», такія машыны ў той час яшчэ не сустракаліся на кожным кроку), з «мігалкай» на даху, і я зразумеў, што машына ўрадавая. Непадалёк ад лімузіна стаяў матацыкл, каля яго аб нечым

размаўлялі малады чалавек у сьветлым плашчыку і зусім маладзенькі афіцэр, які трымаў у руцэ матацыклетную каску. Я падышоў, назваўся, малады чалавек ветліва ўсьміхнуўся, падаў руку і, не адпускаючы маю далонь, пакуль гаварыў, сказаў, што рады вітаць мяне на зямлі Малдовы ад імя прэм'ер-міністра, спадара Андрэя Сангелі, і ад імя Іёна Панцялеевіча Друцэ, што Іён Панцялеевіч перадае мне свае прабачэньні за тое, што ня змог сустрэць мяне сам, бо вельмі заняты апошнімі прыгатаваньнямі да канфэрэнцыі, што зараз мы паедзем у гатэль, дзе для мяне забраніраваны нумар. Малады чалавек адчыніў перада мною дзьверцу задняга салону, сам сеў побач з шафёрам, і мы паімчаліся. З лямантам «мігалкі» і ў суправаджэньні матацыкліста, — во спадобіўся, вязуць як важную шышку!

Пад'ехалі да гатэлю, малады чалавек праводзіў мяне да ўваходу, каля якога стаяў, як манумент, мажны стары швейцар у падобнай да генеральскай уніформе з бліскучымі галунамі, і разьвітаўся мілай усмешкай: «Далей вы самі.» А швейцар адчыніў перада мною цяжкія шырачэзныя дзьверы ў вестыбюль. Я ўвайшоў, і разгубіўся, зьбянтэжыўся: у вестыбюлі было поўна, цэлы натоўп, як мне падалося, сьвятароў, у большасьці сівабародых, важных, велічных, у чорных шаўковых расах, з залатымі і срэбранымі крыжамі на таксама залатых і сярэбраных ланцугах, масіўных, доўгіх, такіх доўгіх, што крыжы ляжалі не на грудзях сьвятароў, а на іхніх салідных пузах. Ніколі я ня быў у такім атачэньні, жывых сьвятароў бачыў адно выпадкам, на вуліцы, зрэдчас і ў касьцёле, два разы на год, на Ражство і Вялікдзень, наведваючы касьцёл і ў гэтыя сьвяты ў імя памяці бабці Гэлі, глыбокай верніцы, каб паставіць ёй сьвечку. І вось зьнячэўку апынуўся сярод адных сьвятароў, сярод чорных расаў, ліловых сутанаў, чорных пастарскіх сурдутаў. Як тут было не зьбянтэжыцца!

Зарэгістраваўся, адміністратарка дала мне ключ ад нумару, папярэдзіла, што ён не асобны, а на дваіх, і раптам спахапілася: «Гэта ж вы спадар Тарас? Спадар Друцэ прасіў перадаць вам, каб вы нікуды не сыходзілі, ён да вас неўзабаве абавязкова зойдзе.» У нумары пахла прывялымі восеньскімі кветкамі, позьнімі ружамі з маленькімі чашачкамі, букецік якіх стаяў у крышталёвай вазачцы на пісьмовым століку сьветлага арэхавага колеру. Два скураныя крэслы, дзьве тахты, засланыя падшыванымі бежавымі капамі. Невялічкая шафа для гардэробу. Сеў у крэсла, закрыў вочы, пераварваючы першыя ўражаньні, зусім новыя для мяне, пачынаючы з лімузіну з «мігалкай». Зноў падумалася: «Во спадобіўся!? Але галоўным уражаньнем былі сьвятары. І самі сабою выплылі з памяці радкі Аляксандра Блока з паэмы «Дванаццаць», пра папа:

Помнишь, как, бывало,
Брюхом шел вперед,
и крестом сияло
Брюхо на народ?

І Пушкін згадаўся, першыя радкі «Казкі пра папа і работніка ягонага Балду»:

Жил-был поп,
Толоконный лоб.

І зусім зласьлівае згадалася — чатырорадкоўе, якое дагэтуль прыпісваецца Пушкіну, хоць вучоныя-пушкіністы даўно даказалі, што ня ён аўтар гэтых прасякнутых жорсткасьцю радкоў:

Народ мы русский позабавим
и у позорного столпа
Кишкой последнего попа
Последнего царя удавим!

У мяне жаднай варожасьці, тым больш нянавісьці да папоў не было. Ніякі ня вернік, я ўсё ж ня быў ашалелым бязбожнікам, з вернікаў ніколі ня кпіў і паважаў храмы. Бабця Гэля не давала нянавісьці пасяліцца ў маім сэрцы, хоць даўным даўно бабці няма на гэтым сьвеце. Ды вось жа закруціліся ў галаве антыпапоўскія вершы!..

Даволі доўга сядзеў у крэсьле, закрыўшы вочы, пакуль не пачуў, што адчыніліся дзьверы, нехта ўвайшоў у прыхожую, і я ўзрадваўся: Друцэ! Але гэта быў ня Друцэ, а пажылы, гадоў пад семдзясят, невысокага росту сьвятар. У яго была чорная, што смоль, з ніцямі сівізны шэвяляра, такая ж чорная, кранутая сівізной барада. Нос кручаваты, што ястрабіная дзюба, цёмнакарыя, быстрыя, маладыя, поўныя агню вочы. Раса на ім была не шаўковая, з нейкай простаі тканіны, на грудзях сьціплы сярэбраны крыжык на гэтым жа сьціплым сярэбраным ланцужку. Сьвятар паздароўкаўся, акінуў позіркам пакой і спытаў, якую я аблюбаваў сабе тахту? На якой будзе спаць ён? Я адказаў, што яшчэ ня выбраў, ды й мне ўсё роўна. Ён сказаў, што ў такім выпадку зойме вунь тую. Падышоў да тахты, паставіў на падлогу пацэрты скураны сакваяжык з мядзянымі зашпількамі, прысеў. І раптам, седзячы, пачаў падскокваць на ёй, правяраючы, як яна спружыніць. Што мяне здзівіла: стары сьвятар паводзіць сябе як жвавы хлопчык! Але праз момант я ня тое, што здзівіўся, а літаральна аслупянеў! Сьвятар, падскокваючы на пружынах тахты, у рытм сваім падскокам пачаў дэкламаваць пушкінскія радкі, якія колькі хвілінаў таму згадаліся мне:

Жил-был поп,
То-ло-кон-ный лоб!
Жил-был поп,
То-ло-кон-ный лоб!..

Перастаўшы падскокваць, паглядзеў на мяне з усмешкай і сказаў: «Поп толоконный лоб, как видите, — это я. Зовут меня отец Георгий. А вы кто будете?»

Так я пазнаёміўся з айцом Георгіем Эдэльштэйнам, сьвятаром з Кастрамы, адным з нямногіх шэраговых сьвятароў, запрошаных на канферэнцыю. З паходжаньня айцец Георгій быў габрэй, хрост прыняў пасля заканчэньня Вялікай Айчыннай вайны, якую прайшоў «ад званка да званка». Ваяваў храбра, неаднойчы быў паранены, закончыў вайну афіцэрам з цэлым «іканастасам» баявых ордэнаў і медалёў на грудзях. У пекле вайны і прыйшоў да веры, да хрысьціянства. У гады брэжнеўскага «застою» заняў пазіцыю дысідэнтаў-рэлігійнікаў, якія канфліктавалі і з савецкай уладай, і з іерархамі рускай праваслаўнай царквы, што ставіліся да гэтай улады больш чым лаяльна. За гэта патрапіў у ГУЛАГ, паспытаў смак савецкай лагернай пайкі, але ў веры сваёй зрабіўся яшчэ больш непакісным і ваяўнічым. Забягаючы наперад, скажу, што выступленьне айца Георгія на канферэнцыі парушыла ейны даволі акадэмічны спачатку характар, абвастрыла дыскусію. Ды што там абвастрыла! Яно выбухнула, як бомба, прымусіла многія шаўковыя расы перастаць тачыць лясы адно вакол багаслоўскіх тэорыяў, а загаварыць аб канкрэтнай практыцы штодзённага жыцьця, аб тым, чаго патрабуе вучэньне апостала Паўла і ад царкоўных іерархаў, і шэраговых сьвятароў, і ад вернікаў цяпер, зараз, у дадзены момант. Перадусім загаварыць на тэму пакаяньня царквы і вернікаў перад Богам, раскаяньня ў тым, што і сьвятары ўсіх рангаў, і вернікі так ці інакш саўдзельнічалі ў злачынствах савецкага часу. Калі не наўпрост, то сваім маўчаньнем, сваёй баязьлівасьцю, сваім крывадушшам.

На канферэнцыю айцец Георгій, як і я, быў запрошаны асабіста Друцэ, з якім ён быў знаёмы раней за мяне. І мы загаварылі пра Друцэ, які гэта сьветлы ча-

лавек, як хораша і спакойна побач з ім на душы. Айцец Георгій сказаў: «Иона как сельскі храм. Такой же простой, без выпренности, свойственной иным пышным соборам.» Паўраўнаньне чалавека з храмам уразіла мяне, ніколі я не сустракаў падобнай метафары, і айцец Георгій, убачыўшы маю рэакцыю, патлумачыў: «Церковь есть Тело Христово, Тело Сына Человеческого, и тот, кто всем сердцем стремится к Иисусу, дабы духовно слиться с Ним, уподобляется Его воплощению во храме. Друцэ стреміцца.» Але айцец Георгій мог бы не тлумачыць, таму што, ня ведаючы ў той час аніводнага пастулату ні багаслоўя, ні тэасофіі, я імгненна зразумеў сэнс метафары, паэтычную думку параўнаньня. Каржакаватая сялянская постаць Друцэ, ягоны просты, заўсёды крыху стомлены сялянскі твар, добрыя, ласкава сумныя вочы, увесь ягоны вобраз натуральна асацыяваўся з вобразам сьціплай вясковай царквы, куды ўваходзіш, як у бацькоўскую хату.

Размова аб Друцэ зблізіла нас. У мяне было адчуваньне, што я даўно ведаю айца Георгія і размаўляю з ім гэтак жа свабодна, як размаўляю з блізкімі сябрамі. Ён пацікавіўся, што дзеецца ў Беларусі, спытаў пра Васіля Быкава, ці знаёмы я з Васілём, і, калі знаёмы, то, на маю думку, што ён за чалавек? Апovesьці Быкава ён чытаў амаль усе, і яны яму па сэрцы. Але даволі часта пісьменьнік і чалавек — розныя іпастасі. Я сказаў, што Васіль як чалавек падобны да Друцэ. Тая ж сьціпласць, н е с у е т н о с т ь, але Васіль больш маўклівы, не такі мяккі, як Друцэ, можа паказацца суровым, нават панурым, асабліва, калі мае справу з чалавекам, якога мала ведае, альбо якому не давярае. Аднак з гэтай сваёй недаверлівасьцю неаднойчы аказваўся падманутым, бо ў звычайным жыцці Васіль зусім не такі праніклівы псіхолаг, як у творчасьці, за пісьмовым сталом. У жыцці прайдзісьветам ня цяжка яго падмануць, таму што пры ўсёй сваёй мудрасьці ён застаўся ў душы даверлівым вясковым хлопчыкам. Як, дарэчы, і Друцэ. Падобныя і іхнія літаратурныя лёсы. Абодва спазналі цкваваньне з боку ўладаў у сябе дома, слава абодвух разыйшлася па ўсім сьвеце, што яшчэ больш разлавала ўлады. Так было за савецкім часам, але і цяпер Васілю ў Беларусі не лягчэй, бо ў нас улада амаль па ўсіх параметрах засталася савецкай, а вось у Малдове, здаецца, перамянілася многае. Але айцец Георгій запырачыў: «Не обольщайтесь, советский дракон жив не только у вас в Белоруси.» І ён загаварыў пра тое, што гэты дракон прытаіўся ў кожным з нас, аб тым, што, каб ад яго канчаткова пазбавіцца, трэба пакаяцца ў сваім граху саўдзелу ў злачынствах савецкага мінулага, бо так ці інакш саўдзельнічалі ў іх мы ўсе — сваім маўчаньнем, сваёй пакорлівасьцю, сваімі спробамі неяк прыстасавацца да д'ябла. Але ніхто ня хоча каляцца, нават Царква ў асобе сваіх іерархаў, — «Вот начнется конференция, прислушайтесь к их разглагольствованию на тему покаяния, и вы увидите, что они предпочитают не каяться, а оправдываться. А ведь это совершенно разные вещи!» Айцец Георгій меў рацыю: пасля ягонай прамовы, пра якую я ўжо згадваў, амаль усе важныя персоны — і праваслаўныя іерархі, і каталіцыя, і пратэстанцыя — у сваіх выступленьнях казалі, што нельга патрабаваць ад чалавека, каб ён пакаяўся, таму што пакаяньне — гэта інтымны духоўны акт, да якога чалавек, кім бы ён ня быў, звычайным вернікам, сельскім сьвятаром ці біскупам, прыходзіць сам, у сваёй душы. Адкуль паважаны айцец Георгій Эдэльштэйн ведае, што ніхто з нас не пакаяўся? Што да абвінавачваньня ў саўдзеле ў злачынствах, то нельга ня ўлічваць час, які мы перажылі, нельга забываць пра тыя страшэнныя ўмовы, у якіх знаходзілася царква сем з гакам дзесяцігоддзяў. У гэтых умовах ёй трэба было выжыць, захавацца, дзеля чаго даводзілася гуляць у карты з д'яблам, каб хоць нештачы ў яго выйграць.

Так ніхто не хацеў прылюдна пакаяцца, усе апраўдваліся. Ды ўсё ж праўда і тое, што неабавязкова каляцца громагалосна, ірваць на сабе кашулю і біць ку-

лаком у грудзі: “Я нягоднік, я злачынца! Каюся, каюся!” Гэта можа быць, і бывае, пожай, крывадушнасцю. Пакаяньне, і сапраўды, павінна адбывацца ў душы, як вынік згрызотаў сумленьня. Аднак і тое праўда, што без пакаяння грамадства ня можа выйсьці з забытанага лабірынту змрочнага мінулага на нейкую новую дарогу. Дзеля пошуку выйсьця з гэтага лабірынту і была скліканая канферэнцыя. Паэтычна, метафарычна ейную задачу акрэсьліў уступнай прамовай Іён Друцэ. У мяне, на шчасьце, захавалася брашура «Матэрыялы міжнароднай канферэнцыі «Апостал Павел і пагроза самазьнішчэньня», выдадзеная для ўдзельнікаў канферэнцыі адразу пасля ейнага завяршэньня. І цяпер яна дапамагае памяці. Чытаю стэнаграму прамовы Іёны Панцялеевіча, і чую меладычны, як цымбалы, ягоны голас з мяккім малдаўскім акцэнтам (ён выступаў на расейскай мове, рабочымі мовамі канферэнцыі былі расейская і ангельская) і перакладаю тэкст на мову гэтых сваіх успамінаў: «Сьвет неаднойчы аказваўся зруйнаваным ушчэнт, аднак кожны раз, калі здавалася што ўсё скончана назаўсёды, вышэйшая боская сіла пасылала сьвету Зьбіральніка чарапкоў, і ўсё вярталася на кругі свае. Яшчэ адна эпоха адноснага спакою, і зноў адны чарапкі. І зноў нібы з ніадкуль узнікае Зьбіральнік. Частыя паўтарэньні гэтага і нарадзілі славу тае: час зьбіраць камяні і час раскідваць камяні. Ды бяда ў тым, што раскідваць лягчэй, чым зьбіраць. Кіданьне камянямі — справа вясёлая, азартная, з вар’яцінкай, а Зьбіральніку перадусім патрэбна ясная галава. Калі за душой няма нічога сьвятога, зьбіраньне камянеў лёгка можа абярнуцца новым спосабам раскідваньня. А кідаць ужо няма куды... Ствараецца ўражаньне, што нячысьцікі перамаглі. Чалавек абмяняў крытэрыі добра і зла на гарантаваны кавалак хлеба і дах над галавою. І вось штодзень ходзім па чарапках, прыкідваючыся зьбіральнікамі, хоць думаем у душы, што ніхто ніколі нічога з гэтых аскепкаў ня склеіць... А некалі «у пачатку было Слова, і Слова было ў Бога, і Слова было Бог». З гэтым мы пражылі дзьве тысячы год, але паглядзіце ўва што сёньня ператварылася нашае Слова? Што мы з ім зрабілі? Па якіх толькі судзілішчах яго не цягалі, якім толькі катаваньням не падвяргалі, якія церніі не ўскладалі на ягоную галаву!...

І яно зьнясілела. Вось і для мяне настаў дзень, калі, распачаўшы працу над вынашанай, любай мне задумай — напісаньнем раману пра жыцьцё апостала Паўла, я раптам убачыў, што праца ня йдзе. Словы захлынаюцца без паветра, сказы ляжаць ніцма, і анёл Гасподні шэпча мне на вуха: позна, позна ўжо... Што ж, не дык не. Пакласьці рукапіс у шуфляду ня цяжка, аднак разьвітаньне з нашымі сьвятымі не залежыць ад нашай волі. Іхнія цені пакідаюць нашыя дамы самі, калі палічаць гэта патрэбным. Так і ў маім выпадку: ня сплю начамі, і перад вачыма ўпарты рыжы тарсянін, апостал Павел, які зьбірае і зьбірае чарапкі. Чарапок да чарапка, чарапок да чарапка. Каб збудаваць Храм новай цывілізацыі!..»

Гэтыя словы Друцэ наўпрост накладваліся на рэчаіснасьць, якая была за вокнамі. На руінах Савецкага Саюзу павінен быў зьявіцца Зьбіральнік камянеў, каб распачаць новую будоўлю. Будоўлю чаго? Як? На гэта і павінна была паспрабаваць даць адказ канферэнцыя. З усьведамленьнем таго, што няма і ня будзе нейкага аднаго Зьбіральніка, што Зьбіральнікамі мусяць зрабіцца ўсе — яшчэ ўчора савецкія — людзі.

Вобраз былога раскідвальніка камянеў Саўла, які ператварыўся ў Зьбіральніка Паўла, быў мне зразумелы і ў многім блізкі. Бо я і сам, як мільёны людзей майго пакаленьня, і ня толькі майго, доўгі час раскідваў камяні, шпурляў, догмы сваёй сьляпой веры ў Сталіна, у тых, у каго не было на вачах савецкай ідэалагічнай катаракты, хто бачыў сьвет такім, якім ён ёсьць.

Гэтак мой зрок з дзён маленства школілі,
гэткія шкельцы ў зрэнке ўпёрлі,

што мог я адрозьніваць толькі два колеры —
 белы і чорны.
 Бачыў белае чорным праз тое шкло,
 чорнае бачыў белым.
 У чорна-белым сьвеце жыцьцё прайшло,
 цёмны чуб зрабіла сьсівелым.
 Стары, вучуся глядзець nanoў,
 сьвету дзіўлюся і ўдзень, і ўночы,
 ад безьлічы фарбаў, адценьняў, таноў
 аж баляць вочы!
 І хоць і ня зьніклі ўсе тыя ўмельцы,
 што некалі сьвет ад мяне зашорылі,
 упёрлі мне ў зрэнкі гэткія шкельцы,
 што мог я адрозьніваць толькі два колеры,
 хоць сядзяць, дзе сядзелі, старое далдонячы,
 захоўваюць вернасьць догмам здубелым,
 і хочучь, каб зноў я зрабіўся дальтонікам,
 каб чорнае бачыў белым —
 я навучыўся глядзець як сьлед,
 праўду адрозьніваць ад маны.
 Забярэ ў мяне мой шматколерыны сьвет
 толькі века труны.

Вось калі адыду,
 Паннай Сьмерці скораны,
 і паглыне мяне вечная ціш,
 хай тады над магілай пануюць два колеры —
 белы камень і чорны крыж.

Гэту вершаваную публіцыстыку я напісаў у 1992 годзе, падводзячы рысу над роздумам аб эвалюцыі свайго сьветапогляду, аб сваіх шматгадовых уцёках з палону чорна-белага мысьленьня. Але гэта не былі ўцёкі да Бога, да царквы, я заставаўся ды й застаюся ўсё-ткі атэістам. Аднак кішынёўская канферэнцыя ў чымсьці перамяніла мае погляды, не ў дачыненнях да веры, у больш простых рэчах. У прыватнасьці, яна разбурыла маё ўяўленьне аб духавенстве. Хоць я ня ставіўся да сьвятароў агрэсіўна, у маіх мазгах тырчэлі, як стрэмкі, савецкія антыклерыкальныя стэрэатыпы, паводле якіх духавенства — гэта спрэс цемрашала, ворагі свабоднага мысьленьня, ворагі навукі. Словам, паўтаруся, вызначэньне сьвятара зводзілася ў маёй сьвядомасьці да пушкінскага «поп, талаконны лоб». Пры гэтым я нібы ня ведаў, што сам Пушкін верыў у Бога, хадзіў у царкву, перад сьмерцю спавядаўся і пацалаваў крыж. І вось «талаконны лоб» з Кастрамы, айцец Георгій, у момант зрабіў сьмешнымі, недарэчнымі мае ўяўленьні аб людзях ягонага званьня. Вядома, ня ён адзін. Карыкатурных цемрашалаў, невукаў я на канферэнцыі ня ўбачыў, а ўбачыў і пачуў людзей усебакова адукаваных, якія дасканала ведаюць ня толькі Сьвятое Пісаньне, ня толькі багаслоўе і тэасофію, але і сусьветную гісторыю, літаратуру, мастацтва, свабодна арыентуюцца ў праблемах сучаснай навукі, дарэчы, марксізм-ленінізм ведаюць лепш за многіх савецкіх выкладчыкаў гэтага «адзіна правільнага вучэньня». Усё гэта здзівіла і ўразіла мяне. Асабліва ўразіла, што думкі, якія выказваліся ў зале паседжаньняў, у многім супадалі з маімі думкамі, з думкамі маіх сяброў, гучалі як перазоў з нашымі спрэчкамі аб усіх тых праблемах, што паўсталі пасля крушэньня Савецкага Саюзу. Праўда, мне было даволі няпроста зразумець выступоўцаў: я ня мог адразу ўцяміць, што той ці іншы з іх мае на ўвазе, злавіць накірунак думкі, бо ўсе яны ў сваіх выступах карысталіся цытатамі з Бібліі, з Евангелья, з Пасланьняў апостала Паўла, з кніг рэлігійных філосафаў, а я на той час ведаў толькі тыя пастулаты біблейскіх і евангельскіх тэкстаў, якія пачарпнуў з мастацкай літаратуры, з твораў Талстога і Дастаеўскага. Рэлігійных філосафаў не чытаў

аніводнага. Толькі сёння да канца разумею, які гэта нонсэнс, дажыць да старасьці (у 1994 годзе мне было 64 гады), не прачытаўшы Біблію, маючы самае павярхоўнае, збольшага, ўяўленьне аб феномене хрысьціянства. А лічыў сябе адукаваным чалавекам! Яшчэ адзін рахунак тым, хто семдзясят пяць гадоў адсякаў нас ад гэтага велізарнага мацерыка духоўнай культуры, без якога не было б еўрапейскай цывілізацыі, хто, талдычачы, што рэлігія «опіюм для народу», падмяніў гэты «опіюм» таннай гарэлкай, морам «чарніла», хуліганскім атэізмам люмпенаў, які з філасофскім атэізмам ня мае нічога агульнага. Яны называлі сябе атэстамі, а насамрэч былі вандаламі, бо з ідэяй Бога нельга спрачацца, разбураючы храмы, апаганьваючы і спальваючы абразы. Дамагліся адно таго, што ў вачах мільёнаў нармальных людзей панятак а т э і з м ператварыўся ў сінонім слова б а н д ы т ы з м. І сорамна, няёмка прызнавацца, што ты атэіст. Хоць выдаваць сябе за верніка таксама сорамна. Сорамна маціць. Таму не хаваў і не хаваю, што застаюся атэістам. Паміж іншых, гэты факт тактоўна і спакойна ўспрыняла аўдыторыя канферэнцыі, калі Іён Друцэ, даючы мне слова на адным з чарговых паседжаньняў, абвясціўшы: «Слово предоставляется белорусскому писателю Валентину Тарасу», дадаў: «Мой друг Валентин считает себя атеистом, но я, зная его много лет, могу сказать, что его моральные принципы и критерии вполне христианские, гуманистические, совестливые. Да вы и сами в этом убедитесь.»

Я ішоў да трыбуны, адчуваючы, што пачырванеў ад гэткай высокай атэстацыі маёй асобы і злучоўся на Іёна. Бо я не хацеў выступаць, катэгарычна адмовіўся, калі ён сказаў мне перад паседжаньнем: «Сегодня выступишь, хватит только слушать». Я сказаў, што гэта немагчыма: я не рыхтаваўся, у мяне няма ніякай ясна акрэсьленай думкі. Але Друцэ дабрадушна ўсьміхнуўся: «Ничего, выступишь. Ты хороший импровизатор». І хоць я стаў літаральна прасіцца, каб ён не даваў мне слова, Іён Панцялеевіч па-ранейшаму толькі ўсьміхаўся. Што ж, давялося імправізаваць. Ды, дзякуй Богу, мне было за што зачапіцца: за тэзы, якія прагучалі ў прамовах тых, хто выступаў на тым паседжаньні да мяне, хто закранаў тэму пакаяньня. Асабліва пранікнёна, усхвалявана гаварыў на гэтую тэму нямецкі прафесар-тэолаг Адольф Хампель. У прыватнасьці, ён сказаў: «Мы прывыклі гаварыць пра сьвятога апостала Паўла, але нельга забываць, што ён да таго як стаць П а ў л а м ён насіў імя С а ў л. Паміж гэтымі двума імёнамі — пакутлівы доўгі шлях пакаяньня П а ў л а за антыхрысьціянскія злачынствы С а ў л а. Я не магу не засяроджвацца на гэтым таму, што я немец... Для нас, немцаў, вяртаньне ў сям'ю цывілізаваных народаў зрабілася магчымым толькі праз пакаяньне.» Менавіта гэтыя словы я і падхапіў, з гэтага пачаў свой выступ: «Я таксама, як і прафесар Хампель, хачу засяродзіцца на тэме пакаяньня. Нядаўна, у канцы верасьня, я даведаўся ў адной з перадачаў маскоўскага тэлебачаньня, што сьпікер расейскай Думы Генадзь Селязьнёў прыняў вялікую княгіню Раманаву, сьвячку апошняга расейскага цара Мікалая II, і сказаў ёй, што Дума ў бліжэйшы час зьбіраецца разгледзець пытаньне аб рэабілітацыі сям'і Раманавых, растрэлянай большавікамі ў 1918 годзе. Я жahnуўся: якая рэабілітацыя?! Пры чым тут рэабілітацыя?! Даўно пара стаць на калені перад усім сьветам і папрасіць прабачэньня за крыважэрнае, без суда і сьледства, забойства Мікалая Раманавы, ягонай жонкі, дачок, маленькага хворага сына. Без суда і сьледства! Атрымліваецца, чалавека забілі толькі за тое, што ён быў царом, жонку толькі за тое, што яна жонка цара, дзяцей — толькі за тое, што яны царскія дзеці. У дадзеным выпадку ня мае значэньня, добрым ці благім чалавекам быў Мікалай Раманаў, быў ён законьнікам ці ўчыняў злачынствы. Напэўна, ён ня быў анёлам, відавочна, учыняў злачынствы. Але тое, што ён злачынец, павінен быў даказаць суд, хай сабе і п р а л е т а р с к і, але суд Ды царазабойцаў не цікавілі чалавечыя,

маральныя якасці Мікалая Раманава і ягонай жонкі, дачок і сына, царабойцам было дастаткова, што ён цар, што ягоная сям'я адным мірам з ім памазаная. Вось што было адзінай падставай дзеля растрэлу. Адзінай падставай на тле класавай нянавісьці. Па-сутнасці, гэта тое самае, што знішчэньне габрэяў нацыстамі ў гады Другой сусветнай вайны толькі за тое, што яны габрэі. Відаць, сярод шасці мільёнаў знішчаных габрэяў ня ўсе былі добрымі, прыстойнымі людзьмі, напэўна, былі сярод іх і махляры, і злачынцы, і проста кепскія, нядобрыя людзі. Але не за гэта іх забівалі. Не за гэта, як бальшавікі цара! Дык пакайцеся! Ды што страшна, людзям, чые мазгі і душы скасабочаныя ідэалогіяй класавай нянавісьці, і ў галаву не прыходзіць каяцца. Ні ў чым!» І далей распавёў пра суд над Святланай Алексіевіч, дакладней, суд над ейнай кнігай «Цынкавыя хлопчыкі», пра тое судовае паседжаньне, на якім я прысутнічаў і быў агаломшаны зацятай нянавісьцю, з якой жанчыны, маці «цынкавых хлопчыкаў», накідваліся на пісьменьніцу, як адна з іх літаральна з кулакамі падступалася да Алексіевіч, крычала: «Я люблю тую дзяржаву, за якую загінуў мой хлопчык, любіла і люблю савецкі лад, а тваю праўду я ненавіджу. Навошта мне праўда, якая выстаўляе майго хлопчыка акупантам, карнікам?! Ён быў чысты, сьветлы, добры хлопчык! Я – маці, я лепш за цябе ведаю, якім ён быў!». Зразумела, гэта крычала гора маці, крычалі ейны нясьцерпны боль і распач. Ды каб жа толькі гора, боль, распач!.. Крычала, прыкрыўшыся імі, савецкая прапаганда, чаго не ўсьведамляла тая жанчына, не ўсьведамляла, што ейнымі вуснамі спрабуе апраўдацца тая нячыстая сіла, якая разьвязала афганскую вайну. Маўляў, чысты, сьветлы хлопчык ня мог аддаць жыцьцё за нялюдзкую справу. На жаль, мільёны савецкіх людзей не разумелі, а многія не разумеюць і дагэтуль, што прапаганда ня толькі «апрацавала» іх, але і зрабіла сваімі рупарамі. І вось, думаю я, як сумясьціць нянавісьць той жанчыны з праваслаўным крыжыкам, які пабліскаў у яе на грудзях? Як сумясьціць ейную любоў да савецкага таталітарнага ладу з тым, што яна ходзіць у царкву?». На заканчэньне я сказаў: «У гістарычнай завірусе, у крывавым віры Другой сусветнай вайны прапала адна са сьвятыняў беларускага народу — крыж Ефрасіньні Полацкай. Цяпер яго шукаюць, гэты крыж. Ёсьць павер'е, што калі крыж знойдзецца, на зямлі Беларусі наступіць век адраджэньня, запануюць свабода і справядлівасьць. Я, праўда, ня ўпэўнены, што гэтае павер'е. Падобна на тое, што гэта прыдумаў нехта з беларускіх паэтаў і «запусьціў» у народ. Ды, як бы там ні было, на маю думку, пасыл няправільны. Думаю, што адно тады, калі кожны беларус усьведоміць і прызнае каліва сваёй віны за ўсё тое нялюдскае, што адбывалася ў часы сталіншчыны, ды і раней і пазьней, калі кожны пакаецца ў граху пакорлівага маўчаньня, бо што ні кажы, а маўчаньне ёсьць знак згоды, калі кожны адкіне мараль, якая нарадзіла прымаўку «мая хата з краю», — вось тады крыж Ефрасіньні знойдзецца нібы сам сабою, каб блаславіць грамадства, якое пакаялася і з лёгкай душою можа будаваць свой новы дом — незалежную дэмакратычную Беларусь. Без пакаяньня мы ніколі ня скінем са сваёй сьпіны цяжар грахоў мінулага, і гэты цяжар, як горб, ніколі ня дасьць нам выпраміцца.»

Ніхто не пляскаў мне ў ладкі, калі я сышоў з трыбуны – аўдыторыя канферэнцыі не апладзіравала нікому, усё адбывалася як у храме, а ў храме ў ладкі ня пляскаюць. Аднак я адчуваў, бачыў, што мой выступ быў сустрэты з цікавасьцю і павагай. Сёньня, калі пішу гэтыя радкі, разумею, што правільна зрабіў Друцэ, прымусяшы мяне выступіць. Хоць адзін голас з Беларусі павінен быў прагучаць на той канферэнцыі, якую беларуская царква і беларускі касьцёл праігнаравалі. А вось Расейская праваслаўная царква дэлегавала на канферэнцыю мітрапаліта Смаленскага і Калінінградскага Кірыла, архімандрыта Іянуярыя ад Санкт-Пецярбургу, прафесара маскоўскай духоўнай акадэміі Андрэя Зубава, шасьцёх сьвя-

На здымку: Іён Друцэ (чацвёрты злева) і Валянцін Тарас сярод удзельнікаў канферэнцыі на фоне гары, у пячорах якой у старажытнасьці знаходзіўся храм першахрысьціян Малдовы. Фота з архіва Валянціна Тараса.

тароў абласных парафіяў. Удзельнічалі ў канферэнцыі расейскія евангелісты, біскуп царквы расейскіх «пяцідзясятнікаў» Паўлоўскі. А яшчэ Расію прадстаўлялі вядомыя літаратары: Ігар Вінаградаў, галоўны рэдактар часопісу «Кантынент» (у 60-я гады мінулага стагоддзя быў намесьнікам галоўнага рэдактара часопісу «Новый мир», папличнікам Аляксандра Твардоўскага); драматург Аляксандр Гельман, Леў Цімафееў, у брэжнеўска-андропаўскую эпоху дысідэнт, за што паспытаў турэмнай кашы, праваабаронца, таленавіты публіцыст. Дысідэнтам Цімафееў аказаўся і на канферэнцыі – у дачыненні да аднаго з важных пастулатаў хрысьціянскага веравучэння. Гэта, сфармуляваны сьвятым апосталам Паўлам у ягоным «Пасланні да Рымлянаў» пастулат аб уладзе: «Кожная душа павінна быць пакорлівай вышэйшым уладам, бо няма ўлады не ад Бога... Бо начальнік ёсьць Божы слуга, табе на дабро. Калі робіш зло, бойся, бо ён не дарэмна носіць меч: ён Божы слуга, які адпомсціць, пакарае таго, хто робіць зло... І таму трэба падпарадкоўвацца ня толькі са страху перад пакараньнем, але і з сумленьня...» Працываваўшы гэтыя словы апостала Паўла, Леў Цімафееў так сфармуляваў сваю думку: «У трагедыі Пушкіна «Барыс Гадую» сказана: «Нельга маліцца за цара-ірада, Багародзіца не дазваляе!» Паэт аддаў гэты пасыл свайму персанажу, юродзіваму, але гісторыкі ведаюць, што ў Расіі юродзівыя і скамарохі заўсёды былі самымі чуйнымі публіцыстамі свайёй эпохі, выказвалі глыбока народнае ўяўленьне дабра і зла. Дык ці трэба маліцца за цара-ірада? За дыктатара-фашыста? За бязбожнага людаяжэру-камуніста? Вядома, і пра такую ўладу можна сказаць: «Яна па грахах нашых» Але ў такім выпадку паўстае пытаньне: што такое наш грэх? У сьвятле вечнай праблемы, вядомай хрысьціянам як с в а б о д а в ы б а р у, чым ёсьць гістарычны працэс? Раз і назаўсёды прачытаны,

узведзены ў канон тэкст, ці тэкст, які мы павінны чытаць і каментавачь наноў? Ці павінны мы казаць: «Цудадзейныя тэксты Твае, Госпадзі»? Бо мы кажам: «Цудадзейныя справы Твае!» Справы, сярод якіх і справа дадзенай кожнаму з нас Богам магчымасці свабоднага выбару. Калі пагроза самазнішчэння чалавецтва трагічна рэалізуецца, гэта, безумоўна, будзе платай за грахі нашыя. Але ж наш грэх – гэта грэх памылковага выбару. Маральнага, сацыяльнага, палітычнага. Гэтаксама іўдэі некалі трагічна памыліліся ў выбары. Як сказана ў Сьвятым Пісанні: «...вы вы от святого и праведного отреклись и просили даровать вам человека-убийцу.» У адказ Цімафееў атрымаў такі ж карэктны, як і ягоны выступ, адступ. Ніхто са сьвятароў не пагадзіўся з ім, што трэба па-новаму падыйсьці да пастулату «Усякая ўлада ад Бога». Найбольш поўна выказаў нязгоду з пазіцыяй Цімафеева прафесар Андрэй Зубаў, які сказаў: «На вялікі жаль, даволі часта бывае сорамна за тых, хто зьяўляецца тварам, вобразам нашай дзяржавы. Але гэта і наш вобраз, наш твар. Гэта ёсьць павернутае да нас люстэрка. Трэба знайсці ў сабе мужнасць і сілы глядзець у яго, і, мяняючы саміх сябе, спадзявацца, што з цягам часу зьменіцца нешта і звонку нас... Некалі мітрапаліт Кіпрыян Кіеўскі пісаў Сьвятому Раданежскаму: «Хіба ты ня ведаеш, што грахі князёў на людзей, а людскія грахі на князёў кладуцца?» Вось гэты ўзаемны абмен грахамі і параджае тую ўладу, якую мы маем, якую мы заслужылі, таму і гэтая ўлада ўсё роўна ад Бога.»

Перачытваючы стэнаграму выступу Льва Цімафеева, увесь час думаю пра сёньняшні дзень і не магу ня бачыць, што тады, у далёкім ужо (цэлая эпоха мінула!) 1994 годзе Цімафееў прадчуваў, чым можа скончыцца адраджэньне Расейскай Праваслаўнай Царквы пасля камуністычнай дыктатуры: вяртаньнем парадку рэчаў «на кругі свая», тым, што РПЦ зноў, як гэта было ўжо ў ейнай гісторыі на працягу стагоддзяў, ператворыцца ў ідэалагічную аснову дзяржавы, то бок Расейскай імперыі, зноў будзе заўсёды і ва ўсім падтрымліваць дзяржаву, ейныя імперскія памкненьні, ейную імперскую пыху. Што і адбылося. Ледзь не штодня бачыш на расейскіх каналах тэлевізіі, як сьвятары бласлаўляюць, акрапляюць сьвятою вадою то атамныя падводныя лодкі, то новыя ядзерныя ракеты, то танкі, то ваенныя самалёты. Больш за тое, РПЦ імкнецца стаць дзяржаўным інстытутам, зьвесьці на нішто сьвецкі характар дзяржавы, падначаліць сабе школы, вну, наважваецца на канфрантацыю з навукай. І вось ужо вышэйшая асоба, Патрыярх Усяе Русі, падтрымлівае зыск школьніцы з Пецярбургу Машы Шрайбер, якая зьявілася ў суд, каб той пакараў школу, у якой яна вучыцца, за выкладаньне эвалюцыйнай тэорыі Дарвіна. Яе, Машу, абражае, робіць ёй маральную шкоду сьцьвярджэньне Дарвіна, што чалавек паходзіць ад малпы. Нібы ня ведае Патрыярх, што ўжо былі параўнаўча нядаўна, у сярэдзіне ХХ стагоддзя, «малпавыя працэсы» ў Злучаных Штатах Амерыкі, успрынятыя сусьветнай супольнасьцю як прыпадак цемрашальства. Нібы ня ведае, ва ўсялякім разе ня памятае, альбо ня хоча памятаць, што хрысьціянская царква, хай сабе не праваслаўная, а каталіцкая, некалі абвясціла анафему Галілею, бэсьціла касмагонію Каперніка, спаліла на вогнішчы Джардана Бруна. І толькі запляміла ўсім гэтым свае рызы. Становіцца нікавата, страшнавата, калі бачыш, як РПЦ пры патураньні ўладаў, што ў Расіі, што ў нас, гатовая абвясціць праваслаўе у расійскай іпастасі «адзіна правільным вучэньнем» для ўсяго чалавецтва, – прэтэнзія тая ж, што была ў бальшавікоў з іхнім марксізмам-ленінізмам... Праявай гэтай прэтэнзіі зьяўляецца экспансія расійскага праваслаўя ў Беларусі, імкненьне праваслаўя выціснуць, выштурхнуць з Беларусі ўсе іншыя хрысьціянскія канфесіі. Але ж шматканфесійнасьць існавала ў нас спрадвеку, усе канфесіі няблага ўжываліся, а цяпер нам навязваюць манаполію адной царквы, такую ж, па-сутнасьці, манаполію, як «Газпром» з ягоным дык-

татам! Гледзячы на гэта, зноў і зноў вяртаюся душою на тую Кішынёўскую канферэнцыю, дзе панавалі дух талерантнасці, дзе пры ўсіх рознагалоссях дамінавала шчырае імкненне дамовіцца, дзе і праваслаўныя, і каталікі, і пратэстанты былі ахопленыя адною прагай – прагай згоды. І ў рэлігійным жыцці, і ў сьвецкім. Можна таму мне тады так спадабаліся сьвятары!...

...Ня ведаю, чаму Беларуская праваслаўная царква, то бок Беларускі экзархат РПЦ, вырашыла застацца ў баку ад той канферэнцыі, магу толькі меркаваць. Ці не таму, што тады, у кастрычніку 1994 году, пасля абрання ў ліпені першага прэзідэнта Беларусі ўжо нацэліўся ягоны курс на самаізаляцыю краіны ад міжнароднай супольнасці? – «Я свой народ за цывілізаваным сьветам не павяду!» І хоць гэта было сказана пазней, дух гэтага выказвання залунаў адразу пасля прэзідэнцкіх выбараў. І нашая царква яго ўлавіла, таму і палічыла за лепшае «не сьвяціцца ў цывілізаваным сьвеце».

Халоднае стаўленьне да кішынёўскага рэлігійнага форуму і да ягонага арганізатара Іёна Друцэ я адчуў ужо дома, на сваёй сустрэчы з уладкамі Філарэтам.

Разьвітваючыся са мною ў Кішынёве, Друцэ ўручыў мне рукапіс сваёй аповесці «Хлопчык з Назарэту», пра дзіцячыя і юнацкія гады жыцця Хрыста. Папрасіў, каб я прачытаў аповесць і напісаў яму якое ў мяне ад яе склалася ўражаньне. А галоўнае, каб я перадаў потым рукапіс Філарэту, асабіста яму ў рукі. Каб сказаў яму, што ён, Друцэ, зьвяртаецца праз мяне да Філарэта з просьбай: ці ня знойдзе ўладка Філарэт магчымасьць дапамагчы ў фінансаваньні пастаноўкі кінафільма паводле аповесці? Ён, Друцэ, піша сцэнар, у Ізраілі знайшлася кінастудыя, якая пагаджаецца яго паставіць (а здымаць такі фільм неабходна менавіта ў Ізраілі, у горадзе Назарэце), але на пастаноўку не хапае грошай. Ён, Друцэ, зьвярнуўся з такой жа просьбай да праваслаўнай царквы Малдовы, да Маскоўскага патрыярхату, і вось цяпер зьвяртаецца да Беларускага экзархату. Яшчэ ў цягнуці я прачытаў аповесць, дома перачытаў. «Хлопчык з Назарэту» ўразіў мяне сваім зьместам, зачараваў сваёй пэтычнасьцю, узьнёсла і разам з тым проста, пабытовай, лаканічнай, як у евангельскіх прыпавесцях, мовай. Я падзівіўся, як хораша піша Друцэ па-руску, на мове яму няроднай, на якую ён вымушаны быў перайсьці пасля выгнаньня яго з Кішынёва партыйнымі бонзамі Малдовы ў Маскву. З маскоўскімі перакладчыкамі, як і Васіль Быкаў, ён не хацеў мець справу, бо вельмі многія з іх перакладалі кепска, павярхоўна. Знаходзячыся пад уражаньнем ад аповесці, я быў упэўнены, што і Філарэту яна спадабаецца. Як можна не спадабацца такі глыбока хрысьціянскі мастацкі твор царкоўнаму іярарху? Мяне, атэіста, кранула да глыбіні душы, а яго не кране?

Патрапіць на прыём да Філарэта аказалася зусім проста: зьвярнуўся ў ягоны сакратарыят, сказаў, хто я такі, што мне неабходна асабіста перадаць экзарху рукапіс вядомага пісьменьніка Іёна Друцэ, і мяне запісалі на прыём. Праз кароткі час патэлефанавалі, назвалі дзень і час прыёму. Філарэт прыняў мяне стрымана, але паважліва, запрасіў да століка, за якім ён звычайна размаўляе з наведнікамі, прапанаваў шклянку гарбаты з печывам? За гарбатай мы з ім і пагутарылі. Я быў пачаў распавядаць яму пра канферэнцыю, пра што на ёй гаварылася, хто выступаў, але тут жа ўбачыў, што ўладка ня схільны размаўляць на гэтую тэму, перадаў яму рукапіс, патлумачыў, чаго ад яго чакае Друцэ. Уладка ўздзеў акулера, пагартыў рукапіс, прабег вачыма па некалькіх старонках, і сказаў, што абавязкова прачытае аповесць у свой вольны час, якога ў яго, на жаль, вельмі мала. Але адразу можна сказаць, што сумняваецца ў правамернасьці напісаньня твору пра тыя гады жыцця Ісуса Хрыста, пра якія нічога не сказана ў Евангельлі. Ці дапушчальна дапаўняць Евангельле сваёй, хай сабе поўнай веры, аднак фантазіяй, домысламі? Наўрад ці!..

Недзе праз месяц мне паведамлілі з сакратарыяту Філарэта, каб я забраў рукапіс пісьменьніка Друцэ. Зьездзіў, забраў. Дома пагартаў. Ніводнай паметкі алоўкам ці аўтаручкай. Толькі на апошняй старонцы стаяў асьцярожна, бяз націску, накрэсьлены фламастарам пыталынік. Вядома, ніякіх грошай на пастаноўку «Хлопчыка з Назарэту» Друцэ ад Філарэта не атрымаў. Як і ад Маскоўскага патрыярхату, і ад праваслаўнай царквы Малдовы. Напэўна, адмовілі яму з тых жа меркаваньняў, якія былі ў Філарэта. Некананічныя, не заснаваныя на літары Сьвятога Пісьменьня творы аб жыцьці Хрыста для царквы непрымальныя. Гэта ерась. Такая ж, што і прапанова Льва Цімафеева зірнуць па-новаму на пастулат «Усякая ўлада ад Бога». Царкоўная догма, канон у вачах царкоўнікаў вышэйшыя за самую пераканаўчую мастацкую праўду.

...Пра кішынёўскую канферэнцыю вось ужо трынаццаць гадоў мне кожны дзень напамінае невялічкі насыценны дыван з вытканай на ім выявай Хрыста. Гэты дыван падарылі мне манахіні жаночага кляштару «Хенке» (на жаль, не памятаю, як перакладаецца гэтае слова), якія самі яго саткалі. Не адзін вядома: ўсе удзельнікі канферэнцыі атрымалі ў падарунак такія ж самы, калі мы ад'язджалі з кляштару, паездку ў які наладзіў Друцэ. Гляджу на дыван, на твар Хрыста, і знаходжу ў ім падабенства з тварам Ёна Панцялеевіча. Ды што там знаходжу — бачу! Бо кожны народ надае абліччу Ісуса свае нацыянальныя рысы, свой тыпаж, так што нічога дзіўнага няма ў тым, што на гэтым маім дыване ў Хрыста твар малдаваніна, просты сялянскі твар, асьветлены ледзь прыкметнай, прыхаванай усьмешкай любові да людзей і глыбокага спачуваньня ім. І ў маёй памяці, у сэрцы ўвесь час гучыць перазоў з Ёнам, па чыёй волі трынаццаць гадоў таму прагучаў у Кішынёве мой голас.

2007 г.